

I. ARTYKUŁY

TADEUSZ SMOLIŃSKI

PROBLEM OBRONY POKOJU W KONSTITUCJACH EUROPEJSKICH PAŃSTW SOCJALISTYCZNYCH

I

Termin „obrona pokoju” coraz rzadziej używany jest w nauce i w stosunkach międzynarodowych, co nie oznacza, że problem obrony pokoju przestał być aktualny. Coraz częściej jednak spotkać można nowe określenia, które w odróżnieniu od „obrony” (co wskazywać by mogło pewną bierność) podkreślają aktywne działanie państw w tym zakresie.

Problem pokoju po drugiej wojnie światowej sprowadza się przede wszystkim do ułożenia wzajemnych stosunków między państwami o odmiennych ustrojach politycznych. W dużej mierze uzależnione jest to od stosunków między Związkiem Radzieckim a Stanami Zjednoczonymi, stąd też problem pokoju światowego związany jest z pokojowym współistnieniem między obozem państw socjalistycznych a Stanami Zjednoczonymi i ich sojusznikami. Do niedawna też przy rozważaniu problemu obrony pokoju dyskutowano nad „pokojowym współistnieniem” albo „aktywnym pokojowym współistnieniem”, czy wreszcie „konstruktywnym pokojowym współistnieniem”¹. Dodanie tych przymiotników miało akcentować ową aktywną i wielostronną współpracę państw, a nie tylko powstrzymywanie się od kroków agresywnych. Zdaniem teoretyków radzieckich, także bez tych przymiotników, przez pokojowe współistnienie zawsze rozumiano w Związku Radzieckim coś więcej niż pokój (brak wojny), chociaż pokój i pokojowe załatwianie sporów leży u podstaw pokojowego współistnienia².

Obecnie także termin „pokojowe współistnienie” coraz rzadziej spotkać można w literaturze, gdyż wypiera go określenie „zasady przyjaznych stosunków i współpracy między państwami”, użyte pierwszy raz w rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ uchwalonej 18 XII 1961 r.³ Bez względu jednak na terminologię problem pozostaje ten sam.

¹ Przemówienie A. Rapackiego, „Trybuna Ludu”, 18 II 1965.

² G. I. Tunkin. *Woprosy teorii międzynarodowego prawa*, Moskwa 1962, s. 10.

³ Używanie terminu „pokojowe współistnienie” sugerowały przede wszystkim państwa socjalistyczne.

W niniejszych rozważaniach przyjęto termin „obrona .pokoju”, gdyż stanowi on wspólny mianownik dla takich określeń znajdujących się w omawianych konstytucjach, jak „zabezpieczenie pokoju” (art. 1 konstytucji czechosłowackiej), „utrzymanie porządku pokojowego” (art. 6 konstytucji NRD), „zapewnienie pokoju” (art. 14 konstytucji rumuńskiej), czy wreszcie „utrzymanie pokoju” (wstęp do konstytucji polskiej). Nadto większość konstytucji socjalistycznych wymieniając podstawy do udzielenia azylu obywatelom państw obcych mówi m. in. „o działalności w obronie pokoju” (konstytucje: CSRS — art. 33, PRL — art. 75 i NRD — art. 23) lub o „walce w obronie pokoju” (konstytucja Rumunii — art. 38). Z drugiej strony także Karta NZ wspomina kilka razy o „utrzymaniu pokoju” (np. w proklamacji czy art. 1). W ramach tak określonego problemu można wreszcie rozpatrywać kwestię uniemożliwienia agresji imperialistycznej, zakazu użycia siły w stosunku między państwami, czy kwestię powszechnego rozbrojenia. Zaznaczyć jednak wypada, że nowsze konstytucje, które regulują omawiany tutaj problem, mówią już o pokojowym współistnieniu i współpracy państw o różnych ustrojach⁴.

Na zakończenie tej części rozważań należy zwrócić uwagę, że przy omawianiu postanowień konstytucji w kwestii obrony pokoju, abstrahowano od faktycznego zaangażowania się poszczególnych państw w tej sprawie.

II

Źródło wojen w epoce kapitalizmu stanowiły sprzeczności między państwami. Uniknięcie ich przedstawiało z reguły trudności nie do przezwyciężenia. Stąd dla częściowego chociażby tylko wyeliminowania wojen pozostawała droga pokojowego rozstrzygnięcia sporów⁵. Idea ta nurtowała ludzkość od dawna, dopiero jednak gwałtowny rozwój techniki wojennej pod koniec XIX stulecia, a co za tym idzie, wzrost w toku działań strat w ludziach i sprzęcie, zmusiły państwa do szukania dróg dla ich uniknięcia⁶. Pierwsze wielostronne konwencje w kwestii pokojowego rozstrzygnięcia sporów podpisano na konferencjach pokojowych w Hadze w latach 1899 i 1907.

⁴ Np. Konstytucja Czechosłowacji z 1960 r. (proklamacja): „Chcemy żyć w pokoju i przyjaźni ze wszystkimi narodami świata oraz przyczynić się do pokojowego współżycia i dobrych stosunków pomiędzy państwami o różnym ustroju społecznym”.

⁵ Podkreślić należy brak normy powszechnego prawa międzynarodowego określającej pojęcie międzynarodowego sporu.

⁶ Pominęto w tym miejscu wcześniejsze przejawy i przykłady pokojowego rozstrzygnięcia sporów, przede wszystkim traktat Jaya z 1794 r., który przewidywał, że niektóre spory między Stanami Zjednoczonymi a Wielką Brytanią załatwione będą drogą orzeczeń rozjemczych.

Po pierwszej wojnie światowej problem ten stał się jeszcze bardziej aktualny, dlatego też w Pakcie Ligi Narodów (którą powołano dla „rozwoju współpracy międzynarodowej i zapewnienia pokoju i bezpieczeństwa”⁷ określono obowiązek przekazywania wszystkich sporów powstałych między członkami, na drogę postępowania rozjemczego lub sądowego albo do rozpoznania przez Radę Ligi Narodów i nieuciekania się do wojny przed upływem trzech miesięcy od decyzji rozjemczej lub sądowej albo sprawozdania Rady⁸. Pakt Ligi Narodów nie eliminował więc wojen, starał się je tylko ograniczyć⁹.

Zasadniczą zmianę pod tym względem wprowadził dopiero podpisany w Paryżu w dniu 27 VIII 1928 r. traktat przeciwojenny tzw. pakt Brianda-Kellogga. Potępia on wojnę jako środek załatwiania sporów międzynarodowych: „Wysokie układające się Strony oświadczają uroczyście w imieniu swoich ludów, że potępiają uciekanie się do wojny celem załatwienia sporów międzynarodowych i wyrzekają się jej jako narzędzia polityki narodowej w swoich wzajemnych stosunkach”¹⁰.

Kwestie pokojowego regulowania sporów międzynarodowych zostały przedstawione w Karcie Narodów Zjednoczonych, przede wszystkim w art. 2 pkt 3 i 4, który zobowiązuje wszystkich członków do załatwiania sporów środkami pokojowymi i powstrzymywania się w stosunkach międzynarodowych do stosowania groźby lub użycia siły. Jednak i te szerzej przedstawione w Karcie zasady są rozbudowane i doskonalone nie tylko zresztą w toku prac ONZ¹¹, lecz także przez praktykę państw. W miarę jednak coraz szerszego rozwoju wielostronnych stosunków między państwami kwestia pokojowego rozstrzygnięcia sporów traci zwolna swe pierwszoplanowe znaczenie dla obrony pokoju.

III

Jak długo wojny uznawane były za środek rozstrzygnięcia sporów, tak długo trudno doszukiwać się w konstytucjach norm, których przedmiotem uregulowania byłaby obrona pokoju. Pewne zmiany pod tym względem

⁷ Wstęp do Paktu.

⁸ „Wszyscy członkowie Ligi zgadzają się, że gdyby między nimi powstał spór mogący spowodować zerwanie stosunków, skierują go już to na drogę postępowania rozjemczego lub sądowego, jak też do rozpatrzenia Rady. Zgadzają się również, że w żadnym przypadku nie powinny uciekać się do wojny przed upływem trzech miesięcy od decyzji rozjemczej lub sądowej albo sprawozdania Rady [...]”, art. 12 Paktu Ligi Narodów. *Wybór dokumentów do nauki prawa międzynarodowego*, 1969, s. 51.

⁹ Pominięto w tym miejscu kwestię nierównego traktowania w przypadku wojny państw-członków Ligi i pozostających poza nią.

¹⁰ Art. I Traktatu, *Wybór dokumentów...*, op. cit., s. 308.

¹¹ W ONZ prowadziło się m. in. prace nad kodyfikacją zasad „pokojowego współistnienia”.

występują w niektórych konstytucjach uchwalonych po 1919 r. — po podpisaniu Paktu Ligi Narodów (28 VI 1919 r.); np. wstęp do konstytucji estońskiej (uchwalonej 15 VI 1920 r.) głosił: „Naród estoński powodowany niezłomną wiarą i silną wolą stworzenia państwa zbudowanego na zasadach sprawiedliwości, praworządności i wolności, dla ochrony pokoju wewnętrznego i zewnętrznego [...]”¹². Oczywiście z określenia „ochrona pokoju zewnętrznego” nie można wyciągać zbyt daleko idących wniosków¹³. Jeżeli jednak spojrzeć na to sformułowanie na tle przepisu § 82 wspomnianej konstytucji, stwierdza on, że mobilizację przeprowadzić można w następujących przypadkach: 1) gdy obce państwo wypowiedziało Estonii wojnę, 2) gdy obce państwo rozpoczęło kroki nieprzyjacielskie lub zarządziło mobilizację przeciw Estonii (są to jedyne wyliczone w konstytucji przypadki przeprowadzenia mobilizacji)¹⁴. Wówczas wydaje się w pełni uzasadnione twierdzenie, że konstytucja estońska nie przewidywała wojen zaczepnych¹⁵.

We wstępie do konstytucji czechosłowackiej z 29 II 1920 r. stwierdzono wprawdzie, że naród czechosłowacki jest „usposobiony pokojowo” jednakże w dalszej części, podobnie zresztą jak w polskiej konstytucji z 17 III 1921 r. (i wielu zresztą innych konstytucjach z tego okresu) uregulowano jedynie, do kogo należy prawo wypowiedzania wojny czy zawierania pokoju¹⁶.

Inaczej zupełnie kwestia ta została ujęta w konstytucji Królestwa Serbów, Kroatów i Słoweńców z 28 VI 1921 r.¹⁷, gdzie odróżnia się wojnę sprowokowaną przez inne państwo od wojny nie sprowokowanej. Artykuł 51 tej konstytucji stanowił: „Król [...] wypowiada wojnę i zawiera pokój. O ile kraj nie został zaatakowany lub nie nastąpiło wypowiedzenie wojny przez inne państwo, konieczna jest do wypowiedzenia wojny uprzednia zgoda Zgromadzenia Narodowego”¹⁸.

¹² *Nowe konstytucje*, Warszawa 1925.

¹³ Podobne sformułowanie umieszczono także we wstępie do konstytucji Rzeszy Niemieckiej z 11 III 1919 r. „Lud niemiecki stanowiąc jedność w swych szczepach i będąc ożywiony wolą odnowienia i utrwalenia Rzeszy w wolności i sprawiedliwości, służenia pokojowi wewnętrznemu i zewnętrznemu [...]”

¹⁴ § 82 „Rigikogu uchwała zarządzenie mobilizacji armii Republiki, rząd ma prawo, nie czekając na uchwałę Rigikogu, wydać rozkaz mobilizacji gdy państwo zagraniczne wypowiedziało Republice wojnę, rozpoczęło kroki nieprzyjacielskie, lub zarządziło mobilizację przeciw Republice”.

¹⁵ Abstrahować należy od ówczesnego położenia i możliwości Estonii w tym względzie.

¹⁶ Art. 64 konstytucji czechosłowackiej oraz art. 50 konstytucji polskiej z 17 III 1921 r.

¹⁷ Konstytucję tę rozpatrzono z tego względu, że ówczesne Królestwo stanowi obecnie część Jugosławii.

¹⁸ Zwrócić tu należy uwagę, że konstytucja Egiptu z 19 IV 1923 r., mówi wyraźnie „[...] wojna zaczepna może być wydana tylko za zgodą parlamentu [...]” art. 46.

IV

Wśród obowiązujących obecnie konstytucji europejskich państw socjalistycznych, tylko konstytucja ZSRR uchwalona została w okresie międzywojennym (5 XII 1936 r.), pozostałe po zakończeniu drugiej wojny światowej i po podpisaniu Karty Narodów Zjednoczonych: Bułgarii — 4 XII 1947 r.^{18a} Węgier — 20 VIII 1949 r., Albanii — 14 III 1946 r.¹⁹, Polski — 22 VII 1952 r., Czechosłowacji — 11 VII 1960 r. (z późniejszymi zmianami), Jugosławii — 7 IV 1963 r., Rumunii — 21 VIII 1965 r.²⁰, Niemieckiej Republiki Demokratycznej — 8 IV 1968 r. Omawiany problem nie został określony w konstytucji ZSRR, Węgier, Bułgarii i Albanii.

Władza radziecka od początku swego istnienia podkreślała pokojowe intencje państwa radzieckiego oraz wysuwała konkretne propozycje zakończenia wojny, m. in. w dekreście o pokoju z 8 XI 1917 r.²¹ W późniejszym czasie Związek Radziecki starał się także włączyć do inicjatyw, które miały na celu obronę pokoju²², mimo że po odparciu agresji imperialistycznej w pierwszych miesiącach kształtowania państwa, w późniejszym okresie walczyć musiał z inspirowaną przez Anglię i Stany Zjednoczone izolacją polityczną. Wreszcie lata bezpośrednio przed uchwaleniem konstytucji ZSRR były okresem wzrostu fali faszyzmu w Europie z jego polityką ekspansji terytorialnych i hasłami antykomunizmu. Niewątpliwie ów nieprzychylny, a niekiedy wrogi stosunek państw kapitalistycznych do jedyne go państwa socjalistycznego wpłynął na to, że omawiany problem został w konstytucji pominięty. Z drugiej strony w konstytucjach z tego okresu problem obrony pokoju był z reguły pomijany²³. Poza tym konstytucja ZSRR miała ograniczyć się do „rejestrowania teraźniejszości” — wyzbyć się elementów programowości, co miało m. in. różnić ją od konstytucji burżuazyjnych. Stąd też „obrona pokoju” jako hasło-program (z uwagi na ówczesny układ sił w świecie) została pominięta²⁴.

W konstytucjach Albanii i Bułgarii problem ten pominięty został za-

^{18a} Artykuł złożono w Redakcji przed uchwaleniem nowej konstytucji.

¹⁹ Konstytucja Albanii uchwalona została 14 III 1946 r. Zasadniczo zmieniono ją jednak w 1950 r., dlatego dość powszechnie przyjmuje się, że obowiązuje obecnie konstytucja z 4 VII 1950 r.

²⁰ Cytowane w dalszej części urywki tekstów konstytucji wyjęte zostały z opracowania *Konstytucje europejskich państw socjalistycznych*, Wrocław 1967.

²¹ Lenin, *Dzieła wybrane*, Warszawa 1951, s. 237 i n.

²² Na przestrzeni lat 1921 - 1937 Związek Radziecki zawarł cały szereg umów o neutralności i nieagresji, niezwłocznie przystąpił (6 IX 1928) do paktu Brianda-Kellogga. Od chwili wstąpienia do Ligi Narodów (1934 r.) aktywnie działał na rzecz zapewnienia pokoju.

²³ Patrz poprzednie rozważania w kwestii konstytucji uchwalonych w okresie obowiązywania Paktu Ligi Narodów.

²⁴ Zwraca na to uwagę S. Rozmaryn, *Konstytucja jako ustawa zasadnicza PRL*, Warszawa 1961, s. 78.

pewne z tego względu, że konstytucje te wzorowane były na konstytucji radzieckiej, nadto były one uchwalone w początkowym okresie tzw. zimnej wojny. Wreszcie wpływ na pominięcie w konstytucjach tego problemu miał fakt nieprzyjęcia tych państw do Organizacji Narodów Zjednoczonych. Zwrócić tu należy uwagę, że w pierwotnym brzmieniu konstytucji albańskiej z 14 III 1946 r. umieszczono art. 54, który stanowił: „Prezydium Zgromadzenia Ludowego [...] w okresie między dwoma sesjami Zgromadzenia Ludowego ogłasza powszechną mobilizację i stan wojenny w razie zbrojnej napaści na Albańską Republikę Ludową; w razie konieczności wypełnienia zobowiązania Republiki wobec międzynarodowej organizacji pokoju (podkreślenie autora) i wobec innych państw sprzymierzonych”²⁵. Konstytucja regulowała więc zobowiązania Albanii wobec ONZ w zakresie obrony pokoju, jednak w nowym jej brzmieniu (1950 r.) ostatnie postanowienie tego artykułu zostało skrócone i ograniczone. W obowiązującej obecnie konstytucji odpowiedni artykuł (58) brzmi następująco: „Prezydium Zgromadzenia Ludowego [...] w okresie między sesjami Zgromadzenia Ludowego zarządza powszechną mobilizację i stan wojenny w przypadku zbrojnej agresji na Albańską Republikę Ludową, bądź jeśli wynika to bezpośrednio z umów międzynarodowych o wzajemnej obronie wobec agresji”. Pominięto zatem zobowiązania Albanii wobec międzynarodowej organizacji pokoju pozostawiając tylko zobowiązania wynikające z umów sojuszniczych (w owym okresie tylko dwustronnych). Oprócz wymienionych jednak wcześniej przyczyn, decydujące znaczenie dla redakcji przytoczonego wyżej art. 58 konstytucji albańskiej miały wydarzenia związane z nielegalną działalnością Stanów Zjednoczonych na terenie ONZ oraz działalność tej organizacji w związku z wojną w Korei²⁶.

Na pominięcie tego problemu w obowiązującej konstytucji węgierskiej wpływ wywarła przypuszczalnie ówczesna sytuacja międzynarodowa. Uchwalona bowiem wcześniej — 31 I 1946 r. (zawierająca tylko 19 artykułów) konstytucja Republiki Węgierskiej głosiła na wstępie: „Republika Węgierska zapewnia obywatelom prawa naturalne i niepozbywalne, zapewnia ludowi węgierskiemu warunki spokojnego istnienia i pokojowej współpracy z innymi narodami”²⁷.

²⁵ Tak sformułowany przepis znalazł się w konstytucji albańskiej przypuszczalnie pod wpływem art. 74 konstytucji jugosłowiańskiej z 31 I 1946 r., który stanowił: „Prezydium Zgromadzenia Ludowego [...] zarządza powszechną mobilizację i stan wojenny w razie napaści zbrojnej na Federacyjną Ludową Republikę Jugosławii lub gdy konieczne jest bezpośrednie wykonanie zobowiązań wobec międzynarodowej organizacji pokojowej (podkreślenie autora) lub kraju sojuszniczego”.

²⁶ 1) 25 VI 1950 r. wezwanie KRLD przez Radę Bezpieczeństwa do zaprzestania działań wojennych, 2) 25 VI 1950 r. zastosowanie przez Radę Bezpieczeństwa sankcji wobec KRLD.

²⁷ Nowe konstytucje państw europejskich, PISM.

W krótkich odstępach czasu po uchwaleniu konstytucji, w których pominięto omawiany problem, zostały uchwalone w tych państwach ustawy o obronie pokoju²⁸. Albania — uchwalenie konstytucji (wprowadzenie zasadniczych zmian) 4 VII 1950 r., uchwalenie ustawy o obronie pokoju 10 I 1951 r., Węgry — uchwalenie konstytucji 18 VIII 1949 r., uchwalenie ustawy 10 XII 1950 r., Bułgaria — uchwalenie konstytucji 4 XII 1947 r., uchwalenie ustawy o obronie pokoju 25 XII 1950 r.²⁹

W odróżnieniu od konstytucji ZSRR i Węgier, które wcale nie używają określenia „obrona pokoju” czy „uniemożliwienie agresji”, konstytucja albańska stanowi w art. 94: „Armia Ludowa stanowi siłę zbrojną Albańskiej Republiki Ludowej. Jej zadaniem jest zabezpieczenie i obrona niezawisłości państwa i wolności narodu. Armia czuwa nad nie naruszalnością granic państwa i służy umocnieniu pokoju i bezpieczeństwu” (podkreślenie autora). Wynika jednak z tego, że albański ustawodawca konstytucyjny mówiąc o „umocnieniu pokoju” nie miał na myśli rozwoju stosunków i szeroko pojętej współpracy międzynarodowej, lecz jedynie armię albańską (przypuszczalnie z armiami sojuszników) jako element odstraszący ewentualnego agresora, co w efekcie prowadzi do umocnienia pokoju.

W konstytucji bułgarskiej znajduje się natomiast przepis (art. 87), który mówi o karaniu członków organizacji, które podważają narodową niezależność i suwerenność kraju lub propagują, jawnie lub skrycie, faszystowską i antydemokratyczną ideologię czy też umożliwiają imperialistyczną agresję.

Pierwszą konstytucją, która szerzej zajęła się kwestią przyjaźni między narodami i obrony kraju, była konstytucja NRD z 7 X 1949 r.³⁰ Stwierdzała ona we wstępie, że niniejszą konstytucję nadał sobie lud niemiecki ożywiony wolą „popierania przyjaźni z wszystkimi narodami i zapewnienia pokoju”. Dalej w art. 3 i 5 nakłada na władzę państwową obowiązek utrzymania i zapewnienia przyjaznych stosunków ze wszyst-

²⁸ Wprawdzie pod koniec 1950 i w początkach 1951 r. uchwalono ustawy o obronie pokoju we wszystkich europejskich państwach demokracji ludowej oraz w ZSRR, co wskazuje m. in. na to, że były one oddźwiękiem na uchwały poszczególnych sesji Światowej Rady Pokoju oraz apele i programy kongresów obrońców pokoju, jednak kongresy te odbywały się już w 1949 r. w Paryżu i Pradze, stąd ich postulaty musiały być znane ustrojodawcy albańskiemu w 1950 r. kiedy wprowadzał zmiany do konstytucji, a jednak nie zostały w niej ujęte.

²⁹ Jedynie w przypadku Bułgarii upłynął 3-letni okres między uchwaleniem konstytucji a ustawy o obronie pokoju,

³⁰ Uchwalona wcześniej od niej Konstytucja Republiki Czechosłowackiej (9 V 1948 r.) deklarowała jedynie (we wstępie) przyjaźń wszystkim miłującym pokój narodom świata. „Obecnie postanowiliśmy, że nasze wyzwolone państwo będzie państwem [...] żyjącym [...] w przyjaźni z wszystkimi miłującymi pokój narodami świata”.

kimi narodami (art. 5)³¹ oraz obowiązek służenia pokojowi (art. 30)³⁸. Przy rozważaniu wyżej wymienionych postanowień należy jednak mieć na uwadze, że była to konstytucja państwa powstałego na gruzach pokonanej agresywnej III Rzeszy, stąd też cytowane sformułowanie ze wstępu do konstytucji należy rozpatrywać nie tyle jako deklarację aktywnej walki o utrzymanie pokoju, ile zobowiązanie do porzucenia polityki agresji oraz utrzymywania przyjaznych stosunków ze wszystkimi narodami. Konstytucja ta była zresztą uchwalona z myślą o jej obowiązywaniu w przyszłych zjednoczonych Niemczech. Z tego względu zawierała zobowiązania dla nowych władz ogólnoniemieckich, a z uwagi na rozwój sytuacji w zachodniej części Niemiec, od przyszłych władz ogólnoniemieckich (przynajmniej w pierwszym okresie sprawowania władzy) Związek Radziecki oraz ówczesne państwa demokracji ludowej nie oczekiwały aktywnego włączenia się do walki o obronę pokoju światowego. Dopiero z biegiem czasu ze względu na oddalanie się momentu zjednoczenia, przepisy te nabrały innego znaczenia stając się wyłączenie częścią konstytucji NRD, państwa-członka obozu socjalistycznego³³.

Reasumując dotychczasowe rozważania stwierdzić można:

1) obowiązujące do dnia dzisiejszego konstytucje: ZSRR, Bułgarii, Węgier i Albanii nie zawierają przepisów traktujących o obronie pokoju,

2) nieobowiązujące już, a wydane między 8 V 1945 a 22 VII 1952 r. konstytucje: jugosłowiańska z 31 I 1946 r., węgierska z 31 I 1946 r., albańska z 14 III 1946 r. (pierwotne brzmienie), polska z 19 II 1947 r., rumuńska z 13 IV 1948 r., czechosłowacka z 8 V 1948 r. i NRD z 7 X 1949 r., albo wcale nie zawierały takich postanowień (polska i rumuńska³⁴ albo też nie zawierały wyraźnie sprecyzowanych lub szerzej rozbudowanych przepisów w tym względzie³⁵, czy wreszcie ujęte w nich przepisy z uwagi na sytuację, w której je redagowano, nie mogą być jednoznacznie interpretowane.

Pierwszą wśród konstytucji europejskich państw socjalistycznych, która przyjaźń i współpracę między narodami traktuje jako narzędzie dla utrzymania pokoju światowego, jest Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej z 22 VII 1952 r. Stanowi ona we wstępie: „Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej uchwała uroczyście niniejszą Konstytucję jako ustawę zasadniczą, którą Naród Polski i wszystkie organy władzy polskiego ludu pracującego kierować się winny w celu:

³¹ „[...] Utrzymanie i zapewnienie przyjaznych stosunków ze wszystkimi narodami jest obowiązkiem władzy państwowej [...]” (art. 5).

³² „Władza państwowa winna służyć dobru ludu, wolności, pokojowi i postępowi demokratycznemu [...]” (art. 3).

³³ Interpretacja tych przepisów jest kwestią dyskusyjną.

³⁴ Z tego względu o dwu tych konstytucjach wcale nie wspomniano.

³⁵ Przytoczone już lapidarne w tym względzie sformułowanie konstytucji węgierskiej z 31 I 1946 r.

zacieśnienia przyjaźni i współpracy między narodami, opartych na sojuszu i braterstwie, które łączą dziś Naród Polski z miłującymi pokój narodami w dążeniu do wspólnego celu: uniemożliwienia agresji i utrwalenia pokoju światowego". Cytowane zdanie wstępu mówi o zacieśnieniu przyjaźni i współpracy między narodami, opartych na sojuszu i braterstwie, które łączą dziś (podkreślenie autora) naród polski z miłującymi pokój narodami świata. Z tak sformułowanego postanowienia wyciągnąć by można wniosek, że ustawodawca 'konstytucyjny miał jedynie na myśli zacieśnienie przyjaźni i współpracy z tymi miłującymi pokój narodami świata, z którymi Polskę łączył sojusz w dniu uchwalenia konstytucji, tzn. iż współpracę tę ogranicza od ówczesnych państw obozu socjalistycznego, z którymi uprzednio zawarto umowy sojusznicze. Takiego brzmienia nie chciały mu z pewnością nadać ani ówczesna większość sejmowa, ani kierownictwo partii i rządu, chociaż konstytucję uchwalano w okresie poważnego napięcia międzynarodowego i dużej wzajemnej nieufności państw o różnych ustrojach³⁶. Na intencję ówczesnego kierownictwa politycznego wskazuje prowadzona w tym czasie polityka międzynarodowa Polski Ludowej, chociaż nie była ona w tym okresie jednoznaczna i wpływało na to wiele przyczyn, których omówienie wykracza poza ramy tego opracowania³⁷. Zresztą z ówczesnych doraźnych pociągnięć politycznych trudno wysuwać intencje ówczesnego kierownictwa politycznego w tym względzie, dlatego też sformułowane niżej wnioski oparte zostały o wypowiedzi dotyczące omawianej kwestii, a ogłoszone w Sejmie Ustawodawczym w toku debaty konstytucyjnej. Poseł Oskar Lange (który zdaniem autora reprezentował w tej sprawie oficjalną linię KC PZPR)³⁸ stwierdził w Sejmie: „Pokojowa polityka Polski Ludowej głosi możliwość pokojowego współistnienia i pokojowej współpracy różnych systemów politycznych i gospodarczych, a w szczególności możliwości pokojowej współpracy między krajami socjalistycznymi a krajami kapitalistycznymi”³⁹. W innym zaś miejscu: „Polska Ludowa jest gotowa do współpracy ze wszystkimi krajami dla zabezpieczenia pokoju i rozwoju wzajemnych stosunków gospodarczych i kulturalnych”. Widać z powyższego, że nie deklarowano zacieśnienia przyjaźni i współpracy tylko w ramach ówczesnego obozu socjalistycznego. W takim razie cytowany

³⁶ Wyraz tej nieufności dawano zresztą w Sejmie w toku dyskusji nad konstytucją.

³⁷ Zwrócić należy m. in. uwagę na uchwałę Sejmu Ustawodawczego z 29 XII 1950 r. Uchwała ta głosi: „Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej popiera w całej pełni propozycje Drugiego Światowego Kongresu Obrońców Pokoju, zmierzające do przywrócenia i utrzymania pokoju oraz do odbudowy zaufania między wszystkimi krajami, niezależnie od ich ustroju społecznego”.

³⁸ W trakcie dyskusji w dniach 18-22 VII 1952 r., w kwestii głównych założeń konstytucji, głos zabierał zawsze tylko jeden poseł, który zdaniem autora reprezentował oficjalne poglądy kierownictwa partii, rządu oraz większości posłów.

³⁹ Sprawozdanie stenograficzne z 107 posiedzenia.

wyżej przepis konstytucji należy tłumaczyć następująco: Sejm Ustawodawczy Rzeczypospolitej Polskiej uchwała uroczyście niniejszą konstytucję jako ustawę zasadniczą, którą naród polski i wszystkie organy władzy polskiego ludu pracującego kierować się powinny w celu [...] zacieśnienia przyjaźni i współpracy między w s z y s t k i m i narodami, opartych na takim sojuszu i braterstwie, które łączą dziś naród polski z miłującymi pokój narodami świata w dążeniu do wspólnego celu: uniemożliwienia agresji i utrwalenia pokoju światowego. Przez umieszczenie bowiem w konstytucji omawianego przepisu chciano zaakcentować (wynika to z cytowanego przemówienia posła Oskara Lange) rozwój nowego typu stosunków międzynarodowych, opartych na wzajemnej przyjaźni, pomocy i współpracy, na równości i wzajemnym poszanowaniu suwerenności, na wspólnej obronie pokoju⁴⁰.

Wstęp do Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej stanowi jej integralną część⁴¹. Zdaniem niektórych autorów konstytucja polska w całości, we wszystkich swych częściach i postanowieniach, ma charakter normatywny⁴². Nie budzi sprzeciwu sformułowanie wynikające ze wstępu do konstytucji, które głosi, że znajdują się w niej zasady prawne ustroju⁴³. Zdaniem S. Rozmaryna owo postanowienie wstępu odnosi się do całej konstytucji, a nie tylko do pewnych wybranych części⁴⁴, stąd, jego zdaniem, wszystkie normy konstytucyjne mają charakter zasad prawnych ustroju. Jeżeli nawet można mieć zastrzeżenia, czy wszystkie normy mają charakter zasad prawnych ustroju, to jednak zacieśnianie przyjaźni i współpracy między narodami w celu uniemożliwienia agresji i utrwalenia pokoju światowego, taką zasadę właśnie stanowi. Dla realizacji jej zaś nie wystarczy — co jest oczywiste — powstrzymanie się od polityki agresji. Nie wystarczy także pozytywne reagowanie na różnego rodzaju inicjatywy pokojowe innych państw. Konieczna jest ze strony naczelnych organów władzy i administracji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej aktywna działalność w zakresie zacieśniania stosunków przyjaźni i współpracy z krajami, z którymi takie stosunki już istnieją oraz szukanie dróg ich nawiązywania z innymi państwami. Temu ostatniemu nie powinny stać na przeszkodzie zawarte uprzednio porozumienia dwu- czy wielostronne. W tym bowiem względzie do każdego pań-

⁴⁰ „Między Polską Ludową a Związkiem Radzieckim, krajami demokracji ludowej i Niemiecką Republiką Demokratyczną stworzony został nowy typ stosunków międzypaństwowych, odpowiadający duchowi socjalistycznego **internacjonalizmu**, stosunków opartych na wzajemnej przyjaźni, pomocy i współpracy, na równości i wzajemnym poszanowaniu suwerenności i wspólnej obronie pokoju”. Sprawozdanie stenograficzne z 107 posiedzenia.

⁴¹ Akcentował to już m. in. S. Rozmaryn, op. cit., s. 65.

⁴² M. in. S. Rozmaryn, op. cit., s. 56.

⁴³ „Zasady prawne tego ustroju ustanawia Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej”.

⁴⁴ S. Rozmaryn, op. cit., s. 47.

stwa z osobna należy decyzja, czy nawiązanie lub zacieśnienie przyjaźni i współpracy (na nowych, wynikających z konstytucji, zasadach) z innymi państwami, spoza kręgu państw socjalistycznych, leży w interesie utrwalenia pokoju światowego. Tak należy obecnie interpretować omówione postanowienie konstytucji polskiej, co nie znaczy, że taka była lub musiała być intencja ówczesnego kierownictwa politycznego chociażby z uwagi na stosunki między Polską a ZSRR w tym okresie i pojmowanie pokojowego współistnienia przez ówczesnych przywódców radzieckich⁴⁵.

Konstytucja Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej (uchwalona 11 VII 1960 r.) kwestię obrony pokoju porusza w proklamacji⁴⁶ i w art. 1. Art. 1, ust. 3 stanowi: „Czechosłowacka Republika Socjalistyczna należy do światowego systemu socjalistycznego, zdąża usilnie do nawiązywania przyjacielskich stosunków ze wszystkimi narodami i do zabezpieczenia trwałego pokoju na całym świecie”. Artykuł ten nie wymaga w zasadzie komentarzy. W proklamacji stwierdzono, m. in.: „Chcemy żyć w pokoju i przyjaźni ze wszystkimi narodami świata oraz przyczynić się do pokojowego współżycia i dobrych stosunków pomiędzy państwami o różnym ustroju społecznym. Poprzez konsekwentną politykę pokojową i wszechstronny rozwój naszego kraju będziemy przyczyniać się do tego, aby wszystkie narody przekonały się o wyższości socjalizmu, jedynej drogi wiodącej do pomyślności całej ludzkości”. Czechosłowacki ustawodawca konstytucyjny użył tutaj nowego, w owym czasie torującego sobie dopiero drogę w literaturze określenia: „pokojowe współżycie i dobre stosunki pomiędzy państwami o różnych ustrojach społecznych”. Akcent położono więc nie tylko na „współżycie” (współistnienie, koegzystencja), ale także na „dobre stosunki”, co można tłumaczyć jako aktywne czy konstruktywne współistnienie państw o różnych ustrojach. Oznacza to, że Czechosłowacja nie tylko zakłada wyrzeczenie się wojny jako środka rozstrzygnięcia spornych kwestii między państwami, równouprawnienie, zrozumienie i wzajemne zaufanie między państwami, nieingerencję w sprawy wewnętrzne, poszanowanie suwerenności i integralności terytorialnej, ale także rozwój współpracy gospodarczej i kulturalnej na zasadzie całkowitej równości i wzajemnej korzyści⁴⁷.

⁴⁵ G. P. Zadrożnyj w pracy *Mirnoje sosuszczestwowanije* na s. 8-9 zarzuca J. W. Stalinowi, że pojmował on pokojowe współistnienie jako czasowy stan bez wojny, nie zaś jako prawidłowość historyczną. Także w stalinowskim wykazie zasad pokojowego współistnienia nie figuruje wyrzeczenie się wojny i użycia przemocy w stosunkach międzynarodowych. W innym miejscu (na s. 37) Zadrożnyj podkreśla, że XXII Zjazd KPZR potępił Mołotowa, gdyż w jego pojęciu pokojowe współistnienie stanowi tylko przejściowy brak wojny.

⁴⁶ Na traktowanie wstępów i proklamacji jako integralnych części konstytucji wskazywano już wcześniej.

⁴⁷ Zwrócić należy uwagę na brak jednolitej definicji pokojowego współistnienia. W tym jednak okresie ujmowano wspomniane elementy w ramach różnych definicji.

Konstytucja czechosłowacka zapowiada jednak nie tylko konsekwentną politykę pokojową republiki, ale wiąże ją wyraźnie z ustrojem — z socjalizmem. Stwierdza bowiem, że poprzez konsekwentną politykę pokojową należy wykazać wszystkim narodom wyższość socjalizmu. W kontekście tego ostatniego sformułowania, poprzednie — o pokojowym współzyciu państw o różnych ustrojach — nabiera nowego sensu. Czechosłowackie Zgromadzenie Narodowe deklaruje chęć pokojowego współzycia i dobrych stosunków, jednakże zdaje sobie sprawę, że państwa o innym ustroju społecznym nie zawsze prowadzą konsekwentną politykę pokojową⁴⁸. Pod tym więc kątem widzenia będzie kształtować przyszłą politykę międzynarodową i praktycznie realizować ideę pokojowego współistnienia.

Podkreślić jeszcze należy, że państwa socjalistyczne zakładają już z góry, iż współpraca w ramach pokojowego współistnienia nie może dotyczyć zagadnień ideologicznych oraz związanych z podstawami ustroju politycznego i gospodarczego⁴⁹. Pokojowe współistnienie nie ma też sankcjonować dotychczasowego stanu rzeczy — petryfikować „stanu posiadania” między obozem kapitalistycznym i socjalistycznym. Jest to zawarte m. in. w programie KPZR uchwalonym na XXIII Zjeździe: „Pokojowe współistnienie stanowi podstawę pokojowego współzawodnictwa między socjalizmem i kapitalizmem w skali międzynarodowej i jest specyficzną formą walki klasowej między nimi. Konsekwentnie realizując kurs na pokojowe współistnienie kraje socjalistyczne osiągną stałe umocnienie pozycji światowego systemu socjalistycznego w jego współzawodnictwie z kapitalizmem. W warunkach pokojowego współistnienia powstają bardziej pomyślnie możliwości walki klasy robotniczej krajów kapitalistycznych, ułatwiona jest walka wyzwolenicza narodów krajów kolonialnych i zależnych”⁵⁰.

Konstytucja Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Jugosławii (uchwalona 7 IV 1963 r.) zawiera w części wstępnej tzw. zasady podstawowe. Wśród nich pod poz. VII wyliczono zasady, na których Jugosławia opiera swe stosunki międzynarodowe. Określeniu tych zasad konstytucja jugosłowiańska poświęca więcej miejsca, niż czynią to inne konstytucje przy omawianiu podobnych kwestii. Składają się na to zapewne dwie przyczyny 1) konstytucja jugosłowiańska w całej swej treści zawiera wiele szczegółowych uregulowań, 2) politycy i prawnicy jugosłowiańscy wykazywali i wykazują duże zaangażowanie w praktykę oraz problemy teoretyczne pokojowego współistnienia, jak również wszechstronnej współpracy międzynarodowej. To ostatnie związane jest w dużej mierze z sy-

⁴⁸ W założeniach ustrojodawcy nie leżało przypuszczalnie generalizowanie w tym względzie.

⁴⁹ Zwraca na to uwagę R. Bierzanek, *Zasady prawne pokojowego współistnienia i ich kodyfikacja*, Warszawa 1968, s. 28.

⁵⁰ Program uchwalony na Zjeździe. XXII Zjazd KPZR, Warszawa 1961, s. 553.

tuacją Jugosławii na arenie międzynarodowej, jako tzw. państwa niezaangażowanego.

W punkcie VII zasad podstawowych postanowiono we wstępie: „W przekonaniu, że pokojowe współistnienie oraz aktywna współpraca państw i narodów bez względu na różnice w ich ustrojach społecznych są nieodzownym warunkiem pokoju [...] Jugosławia opiera swe stosunki międzynarodowe na zasadach poszanowania suwerenności narodowej i równouprawnienia, niemieszania się w sprawy wewnętrzne innych krajów, rozstrzygania sporów międzynarodowych w sposób pokojowy [...]”⁵¹. Zwrócić tu można uwagę, że w konstytucji użyto określenia „pokojowe współistnienie”, chociaż dodano „oraz aktywna współpraca państw i narodów”. Jugosłowiański ustawodawca konstytucyjny znalazł więc (być może wcale nie zamierzony) kompromis między określeniem sugerowanym (w Komitecie VI Zgromadzenia Ogólnego ONZ) w szczególności przez Stany Zjednoczone i Wielką Brytanię, a przyjętym następnie przez Zgromadzenie Ogólne ONZ oraz popieranym w pierwszym rządzie przez państwa socjalistyczne terminem „pokojowe współistnienie”.

Wcześniej wspomniano, że teoretycy radzieccy podkreślają, iż przez pokojowe współistnienie rozumieją coś więcej niż pokój (brak wojny), chociaż ich zdaniem pokój stanowi zasadniczy element pojęcia: pokojowe współistnienie. Natomiast w konstytucji jugosłowiańskiej — w pkt VII zasad podstawowych wyekspozowane są przede wszystkim kwestie gospodarcze. W kilku miejscach podkreślono „najswoobodniejszą wymianę dóbr materialnych i duchowych”, rozwój stosunków, które przyczynią się do realizacji gospodarczych, kulturalnych i innych wspólnych interesów państw, narodów i ludzi; rozwój współpracy międzynarodowej, która zapewni równouprawnienie w stosunkach gospodarczych w świecie. Taka redakcja pkt VII zasad podstawowych odzwierciedla przypuszczalnie oficjalne stanowisko kierownictwa Związku Komunistów Jugosławii w tej sprawie. Bowiem program ZKJ uchwalony w 1958 r. głosił m. in.: „Współistnienie stanowi wyraz konieczności potężnego rozwoju sił produkcyjnych, który doprowadził do zwartości całego świata, do ścisłej zależności ekonomii krajowych i który sprawia, że wojna jako sposób rozwiązywania problemów i sprzeczności między państwami stała się absurdem . . .”⁵² Dzisiaj używając określenia pokojowe współistnienie z reguły (w państwach socjalistycznych) myślimy o czymś więcej niż o życiu narodów bez wojny. Wprawdzie dla utrzymania pokoju rozwój wzajemnych stosunków gospodarczych nie budzi żadnych wątpliwości, to jednak wydaje się, że w świecie, w którym w dalszym ciągu rozwiązuje się sporne problemy za pomocą siły, kwestia jej odrzucenia, lub odrzucenia groźby

⁵¹ Z uwagi na szczupłość miejsca nie przytoczono dalszej części tej zasady.

⁵² Revue de la Politique Internationale, Belgrad 1 VI 1958, za R. Bierzankiem, op. cit., s. 33.

użycia siły w stosunkach międzynarodowych jest w dalszym ciągu pierwszorzędną dla realizacji idei pokojowego współistnienia. Stąd też konstytucja jugosłowiańska kładąc akcent przede wszystkim na rozwój stosunków gospodarczych, wyprzedziła chyba znacznie rzeczywistość.

Konstytucja jugosłowiańska gdy mówi o pokojowym, współistnieniu, podobnie jak to już wcześniej miało miejsce w programie KPZR, opowiada się za międzynarodowym poparciem dla narodów, które prowadzą sprawiedliwą walkę o swą niezależność narodową i wyzwolenie z jarzma kolonializmu i ucisku narodowego. To porównanie nie ma wskazywać na opieranie się na wzorach radzieckich, akcentuje jedynie podobne pod tym względem pojmowanie idei pokojowego współistnienia. W konstytucji jugosłowiańskiej pierwszy też raz jako element utrzymania pokoju światowego wymieniono powszechne i całkowite rozbrojenie. Ujęcie tego problemu wynika nie tyle ze szczególnego zaangażowania Jugosławii w tej mierze, ale wiąże się z okresem uchwalenia konstytucji — z wysunięciem w tym okresie oraz szczególnym zainteresowaniem i propagowaniem przez państwa socjalistyczne i niektóre państwa tzw. niez zaangażowane idei powszechnego i całkowitego rozbrojenia. Jeżeli jednak w kwestii nawiązania i zacieśnienia wzajemnych stosunków gospodarczych czy kulturalnych, za postanowieniem konstytucji mogą iść i idą konkretne poczynania praktyczne, a w kwestii użycia siły, czy groźenia nią, zgodnie z postanowieniami konstytucji Jugosławia wstrzymuje się i będzie wstrzymywała się od takich działań, to w kwestii powszechnego i całkowitego rozbrojenia (choćby z uwagi na element powszechności) jest to tylko deklaracja gotowości przystąpienia do międzynarodowych porozumień w tej mierze, jeżeli kiedyś zostaną osiągnięte. Jest to także deklaracja aktywnej działalności na rzecz dojścia do skutku takiego porozumienia.

Problem obrony pokoju ujęty został także w konstytucji Socjalistycznej Republiki Rumunii (uchwalonej 21 VIII 1965 r.). W art. 14 stanowi ona: „Socjalistyczna Republika Rumunii utrzymuje i rozwija w duchu socjalistycznego internacjonalizmu stosunki przyjaźni i braterskiej współpracy z krajami socjalistycznymi, popiera stosunki współpracy z krajami o odmiennym ustroju społeczno-politycznym, występuje w organizacjach międzynarodowych na rzecz zapewnienia pokoju i porozumienia między narodami. Stosunki Socjalistycznej Republiki Rumunii z zagranicą opierają się na zasadach poszanowania suwerenności i niepodległości narodowej, równouprawnienia i wzajemnej korzyści, niemieszania się w sprawy wewnętrzne”. Jak widać z przytoczonego tekstu, konstytucja rumuńska wyraźnie rozróżnia stosunki przyjaźni i braterskiej współpracy, jakie Socjalistyczna Republika Rumunii utrzymuje i rozwija z krajami socjalistycznymi od stosunków współpracy z krajami o odmiennym ustroju społeczno-politycznym, które SRR popiera. Współpraca z jednej strony z krajami socjalistycz-

nymi, z drugiej z państwami o odmiennym ustroju społecznym stanowi niewątpliwie element utrzymania pokoju światowego. Poza tym, jak głosi konstytucja, Rumunia występuje w organizacjach międzynarodowych na rzecz zapewnienia pokoju i porozumienia międzynarodowego. Owo deklarowanie działalności na terenie organizacji międzynarodowych stanowi nowy element, nie podkreślany dotychczas wyraźnie w omawianych obowiązujących konstytucjach. Znajduje on się wprawdzie w konstytucji jugosłowiańskiej w cytowanej zasadzie VII, nie został tam jednak określony *expresses verbis*, można go jedynie wydedukować. Konstytucja jugosłowiańska stanowi bowiem w tym względzie: „W stosunkach międzynarodowych Jugosławia przestrzega zasad Karty Narodów Zjednoczonych, wywiązuje się ze zobowiązań międzynarodowych [...]”, a problem utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa jest w Karcie niewątpliwie pierwszoplanowy.

Poprzednio już zwrócono uwagę na brzmienie artykułów 54 konstytucji albańskiej z 1946 r. i 74 konstytucji jugosłowiańskiej z 1946 r. oraz ujęte tam zobowiązania, które państwa te gotowe były wykonać wobec międzynarodowej organizacji pokoju.

W odróżnieniu od konstytucji polskiej, w której w sposób dorozumiany określono warunki, w jakich Polska utrzymywać będzie stosunki z państwami o innych ustrojach⁵³, w konstytucji rumuńskiej (podobnie jak w jugosłowiańskiej) postanowiono wyraźnie, że stosunki z zagranicą (z innymi państwami bez względu na ustrój) opierać się będą na zasadach poszanowania suwerenności i niepodległości narodowej, równouprawnienia i wzajemnych korzyści, niemieszania się w sprawy wewnętrzne.

Najnowsza w kręgu państw socjalistycznych w Europie — Konstytucja Niemieckiej Republiki Demokratycznej wiele miejsca poświęca problemowi pokoju, ujmując go w artykułach 7, 6, 8 i 23. Problem ten został jednak opracowany w niej w sposób nieco odmienny niż w innych konstytucjach państw obozu socjalistycznego. Na takie jego ukształtowanie rzutuje z jednej strony przeszłość narodu i państwa, z drugiej obecna sytuacja podzielonych Niemiec. Z tego względu w art. 6 na wstępie wspomniano o zgodnym z międzynarodowymi zobowiązaniami wszystkich Niemców wykorzenieniu na terenie NRD niemieckiego militarystyki i nazizmu, a dopiero w dalszej części o prowadzeniu polityki zagranicznej służącej pokojowi, socjalizmowi, porozumieniu między narodami i bezpieczeństwu. W konstytucji NRD umieszczono także postanowienie (art. 6 pkt 5), które stanowi, że propaganda militarystyki, odwetu oraz podżeganie do wojny jest przestępstwem. Podobnie sformułowane przepisy znajdują się wprawdzie też w konstytucjach Bułgarii i Jugosławii⁵⁴,

⁵³ Poprzednia konstytucja rumuńska z 24 IX 1952 r. wzorowała się na konstytucji PRL.

⁵⁴ Art. 87 konstytucji bułgarskiej stanowi: „Zabrania się i karze na mocy usta-

jednak umieszczenie ich w konstytucji NRD podyktowane zostało przede wszystkim chęcią podkreślenia różnic w tej materii między obu państwami niemieckimi⁵⁵. Podobnemu celowi służyć też miał (nie znajdujący odpowiednika w innych konstytucjach europejskich państw socjalistycznych) przepis art. 23 ust. 2, który mówi: „Żadnemu obywatelowi nie wolno uczestniczyć w działaniach wojennych lub ich przygotowaniu w celu ciemnienia innych narodów”. Jak bowiem wiadomo, wielu obywateli NRF służyło we francuskiej legii cudzoziemskiej (w Wietnamie czy Algierii) oraz brało udział w charakterze tzw. białych najemników w walkach w Kongo.

W konstytucji NRD znajduje się nie tylko przepis, który propagandę militarystyki i podżeganie do wojny uznaje za przestępstwo. Umieszczono w niej także postanowienie (nie znajdujące odpowiednika w innych omawianych konstytucjach), które nakłada na obywateli obowiązek (honorowy) obrony pokoju (art. 23). Oznacza to, że w NRD nie tylko zabroniona jest propaganda wojny i odwetu (wspomniany art. 6 pkt 5), ale na obywatelach spoczywa obowiązek pozytywnego działania na rzecz utrzymania pokoju. Podobnie jedynie w tej konstytucji znajduje się postanowienie, które obowiązek przestrzegania norm prawa międzynarodowego służącego pokojowi i pokojowej współpracy narodów nakłada zarówno na organy państwa, jak i na każdego obywatela (art. 8 pkt 1).

W odróżnieniu od konstytucji albańskiej (art. 58 w redakcji 1950 r.), czechosłowackiej (art. 61), polskiej (art. 28), rumuńskiej (art. 43), radzieckiej (art. 49), które regulują, w jakim przypadku państwa te mogą znaleźć się w stanie wojny⁵⁶ (w przypadku konieczności odparcia zbrojnej napaści, lub gdy z umów międzynarodowych wynika konieczność wspólnej obrony przeciwko agresji) konstytucja NRD (art. 8 pkt 1) stwierdza: „Niemiecka Republika Demokratyczna nigdy nie przedsięwzięmie wojny zaborczej, ani nie użyje swych sił zbrojnych przeciwko wolności innego narodu”, Niemiecka Republika Demokratyczna nie tylko jednak wyrzeka się wojen zaborczych⁵⁷, ale deklaruje zarazem aktywną

wy zakładanie i należenie do takich organizacji, które [...] propagują faszystowską i antydemokratyczną ideologię, czy też umożliwiają imperialistyczną agresję”.

W art. 40 obowiązującej konstytucji jugosłowiańskiej, po zagwarantowaniu wolności prasy, informacji, wolności zrzeszania się, zgromadzeń i manifestacji, znajduje się zastrzeżenie: „Nikom nie wolno wykorzystywać tych praw i Wolności [...] w celu zagrożenia pokojowi, opartej na równouprawnieniu współpracy międzynarodowej”.

⁵⁵ Podkreśla to w wielu miejscach komentarz do konstytucji — *Verfassung der Deutschen Demokratischen Republik, Dokumente, Kommentar, Band 1*, Berlin 1969, s. 289 - 300.

⁵⁶ Pozostałe konstytucje mówią jedynie, który organ decyduje o wojnie i pokoju.

⁵⁷ Jak wskazywano wcześniej, czynią to także inne państwa obozu socjalistycznego.

działalność na rzecz utrzymania trwałego porządku pokojowego na świecie. W tym celu występuje na rzecz powszechnego rozbrojenia oraz dąży do utworzenia systemu zbiorowego bezpieczeństwa w Europie (art. 6 pkt 4). Podkreślić tu należy, że konstytucja NRD pierwsza wspomina o idei zbiorowego bezpieczeństwa.

Kwestię powszechnego rozbrojenia umieszczono już wcześniej w konstytucji jugosłowiańskiej, z tym że konstytucja NRD mówi o powszechnym rozbrojeniu, a konstytucja jugosłowiańska o rozbrojeniu powszechnym i całkowitym, co chyba oddala jeszcze bardziej moment jej realizacji.

Dotychczas omawiane konstytucje upatrywały najważniejszy element utrwalenia pokoju w utrzymaniu wszelkiego rodzaju stosunków z innymi państwami. Podkreślały albo nawiązanie, czy utrzymywanie przyjacielskich stosunków ze wszystkimi państwami (konstytucja Czechosłowacji) albo wspominały z jednej strony o szczególnych stosunkach łączących państwa socjalistyczne, z drugiej o stosunkach z państwami o innym ustroju społecznym (konstytucja Rumunii). Natomiast konstytucja NRD (ze względu na wspomnianą wyżej specyfikę) raz mówi o utrzymaniu — na zasadzie równości i wzajemnego poszanowania — stosunków z wszystkimi państwami, drugi raz o rozwoju wszechstronnej współpracy i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim i pozostałymi państwami socjalistycznymi (art. 6 pkt 2), wreszcie o nawiązaniu i utrzymywaniu normalnych, opartych na równouprawnieniu stosunków z drugim państwem niemieckim, co powinno doprowadzić do stopniowego zbliżenia obu państw, aż do ich zjednoczenia na zasadach demokracji i socjalizmu (art. 8 pkt 2).

Omawiając zasady pokojowego współistnienia wspomniano, że państwa socjalistyczne zakładają niezmiennie, iż współpraca nie może dotyczyć zagadnień ideologicznych. Stąd — zastrzeżenie w konstytucji NRD, że zjednoczenie obu państw niemieckich nastąpić może jedynie na zasadach socjalizmu, co jednak w praktyce moment zjednoczenia niewątpliwie mocno oddala.

V

Przedstawione wyżej rozważania pozwalają wysunąć następujące wnioski:

1) Określenie w konstytucjach problemu obrony pokoju jest rzeczą stosunkowo niedawną — nie ujmowano go w zasadzie w konstytucjach sprzed drugiej wojny światowej.

2) Na umieszczenie tego problemu w pierwszych konstytucjach europejskich państw demokracji ludowej poważny wpływ miały postanowienia Karty Narodów Zjednoczonych oraz uchwały kolejnych Kongresów Obrońców Pokoju. Z drugiej zaś strony braki i wypaczenia w działalności

ONZ znajdowały odzwierciedlenie w niektórych konstytucjach — w określonym w nich stosunku do międzynarodowej organizacji pokoju.

3) Pierwszą wśród omawianych konstytucji, która we wszechstronnym rozwoju wzajemnych stosunków międzynarodowych widziała podstawowy element utrzymania pokoju, była Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

4) Konstytucja polska oraz uchwalone później konstytucje nakładają na władze państwowe obowiązek nawiązywania różnego rodzaju stosunków z innymi państwami w celu zabezpieczenia pokoju.

5) Począwszy od konstytucji polskiej, kwestie wzajemnych stosunków między państwami — jako podstawowy czynnik utrwalenia pokoju — były coraz szerzej i pełniej ujmowane. Stąd też wydaje się, że w uchwalanych w przyszłości konstytucjach europejskich państw socjalistycznych, postanowieniom związanym z obroną pokoju poświęcać się będzie coraz więcej miejsca.

6) Wiele nowych idei, które mogłyby przyczynić się do utrzymania pokoju światowego znalazło wyraz w kolejno uchwalonych konstytucjach. Jest jednak rzeczą dyskusyjną, czy różne szczegółowe projekty powinny tam się znajdować. Dotyczy to zarówno idei powszechnego i całkowitego rozbrojenia jak i bezpieczeństwa zbiorowego w Europie, które ujęto w konstytucjach Jugosławii i NRD. Wiele już było projektów, które miały przyczynić się do utrwalenia pokoju na świecie czy w Europie, a które obecnie są już w zasadzie nieaktualne. Jeżeli wspomniane wyżej nie zostaną zrealizowane (co jest od autorów konstytucji niezależne), to staną się w konstytucjach tylko świadectwem dobrej woli i nie spełnionych nadziei utrwalenia pokoju właśnie tą drogą.

W konstytucjach powinien być ujęty tylko problem — obrona, czy utrwalenie pokoju. Jeżeli zaś mają być także określone drogi do jego realizacji, co powinno to być zrobione bardzo ogólnie, jak np. wszechstronna współpraca, umacnianie przyjaźni, czy poszerzenie wzajemnych kontaktów. Dopiero te ogólne postanowienia powinny być w praktyce wypełniane różnymi szczegółowymi planami.

LE PROBLÈME DE LA PROTECTION DE LA PAIX DANS LES CONSTITUTIONS DES ÉTATS SOCIALISTES EUROPÉENS

Résumé

L'expression „protection de la paix" n'est plus couramment employée actuellement. On l'a remplacée par d'autres termes qui mettent l'accent non pas sur la „protection", mais sur le rôle actif des états pour le maintien de la paix mondiale.

Le mentionnement du problème de la protection de la paix dans les constitutions est relativement récent. Il n'existe pratiquement pas dans les constitutions de l'entre-deux-guerres. Il est certain que la rédaction du Pacte de la Ligue des

Nations qui admettait la guerre comme un des moyens de liquider les conflits internationaux, a influé sur cet état de choses.

Ce n'est que dans le pacte anti-guerre Briand-Kellogg, puis dans la Charte des Nations Unies que le problème de la guerre a été considéré d'une toute autre façon. La plupart des constitutions des états de démocratie populaire adoptées après la deuxième guerre mondiale refusent la guerre agressive bien que souvent elles ne le fassent pas expressis verbis.

La Constitution de l'Union Soviétique ainsi que les constitution actuellement en vigueur en Albanie, Bulgarie et en Hongrie ne résolvent pas du tout ce problème. La constitution de l'URSS a été adoptée en 1936, période où le problème de la protection de la paix n'était en principe pas réglé dans les constitutions. En outre on voulait laisser de côté tout élément de programmation et la garantie de la paix mondiale — de par la situation internationale de l'époque — constituait sans aucun doute un programme dont la réalisation était assez éloignée. Le délaissement de ce problème dans les autres constitutions était causé par: l'inspiration des modèles soviétiques et la situation internationale — la période de la guerre froide.

La première des constitutions des états socialistes actuellement en vigueur qui a vu les éléments de base de la protection de la paix dans le développement de la coopération entre les états possédant des régimes différents est la Constitution de la République Populaire Polonaise. Cette thèse bien que ne découlant pas du texte de la Constitution (introduction) ne semble pas laisser de doutes. Elle est confirmée par les déclarations des députés à la Diète, qui au cours de la discussion sur cette décision de la constitution indiquaient clairement le besoin de contacts et du développement de la coopération entre les états possédant des régimes différents dans le but de renforcer la paix mondiale.

Dans les constitutions des états socialistes européens adoptées par la suite, les prescriptions réglant le problème de la protection de la paix ont été de plus en plus développées.

Le problème dont il est question ici a été le plus pleinement traité dans la constitution yougoslave. Dans cette constitution on ne s'est pas borné à montrer la signification de la coopération internationale pour le maintien de la paix. On y a également pris en considération des éléments plus détaillés qui devraient contribuer au maintien de la paix.

Vue la direction actuelle de l'évolution du problème de la protection de la paix, on peut dire que celui-ci — de par son importance — occupera une place de plus en plus grande dans les nouvelles constitutions des états socialistes européens.